

12. Jogi pszichológia

Visontai-Szabó Katalin

Képzeld el, hogy baleset történik a Ferenc körút és az Üllői út kereszteződésében. Senki nem sérül meg, de az anyagi kár jelentős, 12 személy és 7 gépkocsi érintett. Szomorú esemény, de vajon hogy jön itt össze a jog és a pszichológia? Hogy mi keresnivalója van itt a jognak, talán könnyedén felismerjük: közúti baleset okozása miatt eljárás fog indulni valaki(k) ellen, a polgári jogi felelősség kérdése is felmerül, néhány érintett – vagy helyettük a biztosító – súlyos kártérítéseket fog fizetni. Ezzel szemben a pszichológia szerepét már nehezebben tudjuk meghatározni, pedig nem kis jelentősége van. Gondoljunk csak arra, hogy eleve mi okozhatta a balesetet. Valaki figyelmetlen volt? Ez szinte biztos, de vajon miért? Szerelmi bánata van? Csalódott, mérges? Az érzelmeink jelentős mértékben képesek befolyásolni a magatartásunkat, és a kognitív képességeinkre is hatást gyakorolnak. Aztán ott vannak a szemtanúk. Ahányan vannak, annyiféle fognak állítani azzal kapcsolatban, hogy mi is történt valójában. És nem azért, mert nem mondanak igazat.

12.1. A jog és a pszichológia kapcsolata

Ha megkérdeznénk néhány embert arról, vajon mit gondolnak, a jog és a pszichológia mely pontokon kapcsolódik egymáshoz, feltehetően a legtöbben azt válaszolnák, nincsenek ilyen pontok. Ha a sztereotípiákból indulunk ki, egy tipikus jogász a következőképpen fest: jól öltözött, elegáns, határozott, magabiztos, racionális, kiáll az igazságért, illetve az ügyfeléért. Egy pszichológus pedig laza, esetleg kissé bohókás megjelenésű, olyan „elvarázsolt” és mindenkinek a lelkébe lát. Aki tudja, hogy a sztereotípiák milyen alapokon nyugszanak, azt is tudja, hogy ez egyáltalán nem igaz, azonban mégis lehet olyan érzésünk, hogy e két tudomány és ezek képviselői bizony nagyon távol állnak egymástól. Pedig a két terület valójában nagyon szorosan kapcsolódik egymáshoz, a jog és a pszichológia együttműködése Nyugat-Európában és Észak-Amerikában már régóta evidenciának számít. Sokkal egyértelműbb lesz a dolog, ha belegondolunk, hogy alapvetően mindkét tudomány ugyanazzal foglalkozik: az emberi viselkedéssel. A jog megpróbálja szabályozni, korlátok közé szorítani, a pszichológia pedig megérteni, adott esetben megváltoztatni.

A két tudományterület egyre szorosabb kapcsolatát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a világon számos helyen indítanak közös képzéseket (*joint degree programme*) jog és pszichológia témában. A legtöbb helyen a hallgató teljes értékű diplomát szerez mindkét területen (Ausztráliában például 6 év alatt), ez azonban nem egyenértékű azzal, mintha egyszerre vagy egymást követően elvégezte volna a jogász és a pszichológia szakot, hiszen a tanulmányok során végig a két terület kapcsolódási pontjaira, lehetséges

együttműködésére fókuszálnak. A két tudományterületen szerzett jártasságot igazoló diplomákat BA-, MA- és PhD-szinten is megszerezhetik a hallgatók. A végzett hallgatók az „öszvér” diplomájukkal számtalan területen helyezkedhetnek el. Örömmel látja őket a kriminológia, a konfliktuskezelés, az alternatív vitarendezés és -közvetítés, a tanácsadás és a döntéshozatali támogatás területe. A legtöbben egyelőre az akadémiai életben találták meg számításait, azaz oktatók, kutatók lettek, de hamarosan az élet más területein is megjelenhetnek. A psychologyschoolguide.net előrejelzése szerint a következő évtized legkeresettebb és legjobban fizetett szakemberei lesznek a jogpszichológusok.

A nyugat-európai és észak-amerikai egyetemeken szervezett kurzusoktól ugyan még igen messze vagyunk, azonban a hazai jogi karokon is egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a pszichológia, hiszen az összes karon hallgathatnak kötelező vagy fakultatív jelleggel lélektani ismereteket a hallgatók. Ezen tudás birtokában a jogászok az élet számtalan területén egy speciális vértessel rendelkeznek majd, segítségével hatékonyabban kezelhetik munkahelyi és magánéleti konfliktusait, az ügyfelek által játszott emberi játszmákat, és minden tekintetben sikeresebbek lehetnek. Nem beszélve arról, hogy érzelmi kiegyensúlyozottságuk megőrzésében is sokat segíthet. A legújabb munkapszichológiai kutatások arra mutatnak rá, hogy a jövőben nem elsősorban a tárgyi tudást, a tétel ismereteket értékelik majd nagyra a munkáltatók, hanem azt, hogy a munkavállaló miként kommunikál, mennyire képes a munkatársaival együttműködni, hogyan alkalmazkodik az állandóan változó körülményekhez. A pszichológia oktatásán keresztül ezeket a kompetenciákat is megszerezhetik a hallgatók.

A jog és a pszichológia határterületén számtalan új tudományterület jelent meg vagy van éppen kialakulóban. Tekintettel arra, hogy ezek először angol nyelvterületen jelentek meg, a fordításból eredő nehézségekből is adódóan némi átfedéssel és fogalmi bizonytalansággal is számolnunk kell. A következőkben röviden bemutatjuk a jog és a pszichológia határterületén kialakult új tudományterületeket.

A „jogi pszichológia” (*legal psychology*) valamint a „jog és pszichológia” (*law and psychology*) elnevezés hasonló területeket takar, elkülönítésüket nehezíti, hogy a kifejezéseket nem következetesen, gyakran egymás szinonimájaként használják.

A jog és pszichológia a pszichológia egy speciális területét jelenti, amely kimondottan a joggal kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik. Képviselői pszichológusok, elsősorban szociálpszichológusok, akik jellemzően nem rendelkeznek jogi végzettséggel. Az új tudományágak közül a legrégebbi, hiszen megjelenése 1908-ra nyúlik vissza. Ebben az évben jelentette meg ugyanis Hugo Münsterberg német származású harvardi professzor, aki korábban a híres Wilhelm Wundt tanítványa volt Lipcsében, *A tanúk padján* (*On the Witness Stand: Essays on Psychology and Crime*) című esszégyűjteményét (PATAKI 2011). Alaptétele volt, hogy a pszichológia az élet minden területén alkalmazható. Vizsgálódásai, amelyek elsősorban arra irányultak, miként lehet egy emberről megmondani, hogy igazat mond-e, hamar az érdeklődés középpontjába kerültek. Sokáig úgy emlegették Münsterberget, mint a hazugsággép feltalálóját, valójában azonban nem egy gépet, hanem többféle módszer ötvözetét fedezte fel. Fontosnak tartotta a hosszan tartó személyes, bizalmas légkörben folytatott beszélgetést, miközben különféle szóasszociációs teszteket is felvett, illetve bizonyos élet-tani jelenségeket vizsgáló műszereket is alkalmazott a vizsgált személy szavahihetőségének megállapítása érdekében. Módszerét a napjainkban is töretlen népszerűségnek örvendő poligráf elődjének tekinthetjük. Münsterberget érdekelték továbbá a szemtanúk perceptuális

illúziói, azaz, hogy miként fordulhat elő, hogy valaki anélkül, hogy a megtévesztés szándéka vezérelné, a valóságnak nem megfelelő állításokat tesz. Ebben kiemelkedő szerepe van az emlékezésnek és a szemtanúhatásnak.

A jog és pszichológia tudományának első nagy felívelése, amelynek hatására a legnevesebb amerikai jogi karokon egyetemi tantárgyként vezették be, 1908 és 1940 közé tehető. A második világháborút követően Münsterberg háttérbe szorulásával azonban hosszú időre teljesen megfeledkeztek róla. Sokáig nehezítette a két tudomány szorosabb kapcsolatának kifejlődését, hogy – elsősorban az angolszász területeken – a jogra úgy tekintettek, mint egy autonóm tudományra, amelynek nincs szüksége egyéb tudományok segítségére, tehát a jogi gondolkodásban egy éles paradigmaváltásra volt szükség ahhoz, hogy ez megváltozhasson. Az 1970-es években már elkezdtek arról beszélni, hogy érdemes lenne a jogot körülvevő szociális kontextust is megvizsgálni, mielőtt jogszabályt alkotunk, hiszen a jog és a társadalom folyamatos kölcsönhatásban vannak egymással (BOROS 2004). Amennyiben a jogalkotók hazánkban is nyitottabbak lennének más tudományterületek – elsősorban a pszichológia – megállapításai iránt, a jogszabályok sokkal jobban illeszkedhetnének a mindennapi élethez, ezáltal nagyobb valószínűséggel számíthatnánk az állampolgárok jogkövető magatartására. Hiszen ahhoz, hogy szabályozni tudjuk az emberek magatartását, képesnek kellene lennünk arra, hogy előre jelezzük a várható viselkedésüket, azaz tudnunk kellene, mit miért csinálnak, tetteik során mi motiválja őket. Ennek előrejelzésében sokat segíthet a pszichológia (MUELLER–NADLER 2017).

1977-ben a *Law and Human Behaviour* című – máig kéthavonta megjelenő – folyóirat elindításával kezdődött a jog és pszichológia második korszaka.

Míg a tudomány történetének első korszakában a hazugságvizsgálat és a szemtanúk vizsgálata állt az érdeklődés középpontjában, a 21. században már elsősorban az igazságszolgáltatás szereplőinek döntéshozatalát és motivációit kutatják. Magyarországon elsősorban a bíró és az ügyvéd magatartási döntéseinek okait firtatják (BADÓ 2001). Az Amerikai Egyesült Államokban már külön iparág alakult a tanúk tárgyalásra való felkészítésére és a megfelelő összetételű esküdtszék kiválasztására. Sok esetben a tanukat pszichológusok segítségével készítik fel a vallomástételre, hogy a lehető legjobb kommunikációs technikákat alkalmazva, érzelmeiket a megfelelő módon palástolva vagy kifejezve győzzék meg az esküdtszék tagjait. Itt érdemes megemlíteni a *halo* effektust (holdudvarhatás). A szociálpszichológusok előtt régóta ismert jelenség arra utal, hogy hajlamosak vagyunk arra, hogy a szép embereknek csupa jó tulajdonságot tulajdonítsunk. Ennek hatása bírósági eljárásban is érvényesül. A szép emberek kimutatható mértékben enyhébb büntetést kapnak, mint a nem túl dekoratív elkövetők.

A vádlott bűnösségéről dönteni hivatott 12 ember kiválasztása egy rendkívül jövedelmező iparágga nőtte ki magát. Az úgynevezett *jury consultant* segítsége az ügyvédek számára minden pénzt megér, hiszen a csoport optimális összetétele a terhelt számára valóban élet-halál kérdése lehet. A kérdéssel egyébként a jogászok is régóta foglalkoznak, leginkább az érdeklői őket, hogy az egyén pszichológiai jellemzőit mennyiben és hogyan változtatja meg az, hogy egy vadidegen emberekből álló csoportba kerül, ahol a szociálpszichológia által már jól ismert csoportnyomásnak van kitéve, és azt is jól tudjuk, hogy a csoport mindig jóval több, és egészen másképp működik, mint a tagjai összessége. A kérdés vizsgálatát nehezíti, hogy az esküdtszéki tanácskozáson a kiválasztott tagokon kívül senki sem lehet jelen, így csak a résztvevők utólagos beszámolóira hagyatkozhatunk, illetve feltételezésekre

bocsátkozhatunk. A szimulált esküdtszéki tárgyalás, illetve az „árnyékesküdtszék” (*shadow jury*) segítségével juthatunk közelebb az igazsághoz. Ez utóbbi úgy működik, hogy 12 kísérletbe bevont személyt beültetnek a tárgyalásra, ahol ők is végigkísérik az eseményeket, majd az igazi esküdtszékhez hasonlóan elvonulnak tanácskozni a kísérletvezetőkkel együtt, akik így alaposan megfigyelhetik a csoportdinamikai folyamatokat. Mindkét módszer hátránya, hogy mivel egyik helyzetben sincsenek a résztvevők valódi döntési helyzetben, nem tudhatjuk, hogy az mennyiben változtatná meg a dinamikát, az ember hozzáállását, ha döntésének lehetséges következményei is ott lebegnének a feje felett (BADÓ 2001).

Mivel foglalkozik tehát a jog és pszichológia? A következő kérdésekre keresi a választ:

- Miként lehet még pontosabbá tenni a szemtanúk emlékfelidézését?
- Miként szűrhető ki, ha a tanú hazudik?
- Miből láthatjuk, hogy a tanú nem az igazat mondja, annak ellenére, hogy nem hazudik?
- Mennyire hiteles a tanúvallomás?
- Miért vallott a tanú hamisan?
- Mely tényezők motiválják a bírót a döntéshozatal során?
- Miként lehet a bírói döntéshozatalt befolyásolni?
- Milyen a tökéletesen meggyőző tanúvallomás?
- Hogyan állítsuk össze a legmegfelelőbb esküdtszéket?
- Miért nem emlékszük az áldozat a gyermekkorában átélt traumákra?

12.1.1. Pszichológia a jogban

A pszichológia a jogban (*psychology in law*) azt vizsgálja, miként élnek a jogászok a munkájuk során a pszichológia eszközeivel, például miként tudják a tanút, a szakértőt vagy az ellenfelet kérdéseikkel úgy összezavarni és zavarba hozni, hogy ellentmondásba kerüljön saját magával, így szavahihetősége megkérdőjelezhetővé váljék. Kiemelkedő jelentősége van annak is, hogy az ügyvéd milyen retorikai képességekkel van megáldva, illetve hogy beszédje során mennyire képes a döntéshozók érzelmeire hatni. Természetesen ebben is segítségére lehet a pszichológia, az ehhez szükséges technikákat el lehet sajátítani. Az Egyesült Államokban ennek nagyobb jelentősége van, mint hazánkban, hiszen a tengerentúli bíróságokon élet és halál múlhat azon, hogy a védőnek sikerül-e meggyőznie az esküdtszéket védence ártatlanságáról (BADÓ 2001). A területen dolgozó szakemberek szívesen boncolgatják a bírói döntéshozatal lélektani hátterét is, vagyis azt, hogy a bíróban milyen pszichés folyamatok zajlanak, milyen mértékű stressznek van kitéve a döntés meghozatala során (SZENTES 2011).

Ez a terület még nem igazán ismert hazánkban, pedig minden esélye megvan arra, hogy nagy népszerűsége tegyen szert. Az ügyvédek kamatoztathatnák eredményeiket a munkájuk során, hiszen gondoljunk csak bele, milyen sikeres lehet az a jogi képviselő, aki képes szavaival „manipulálni” az igazságszolgáltatás szereplőit. Ugyanakkor a bíró számára sem volna haszontalan kicsit elmélyedni a pszichológiában, hiszen ezen ismereteinek birtokában képessé válna a manipulatív helyzetek felismerésére, a tanú szavahihetőségének megítélésére és nem utolsósorban valóban eleget tudna tenni a Pp. (2016. évi CXXX. törvény) támasztotta pártatlanság követelményének, amennyiben képessé válna érzelmeit

teljesen kizárva, együttérzését vagy ellenszenvét háttérbe szorítva, valóban a tényekre és a felsorakoztatott bizonyítékokra alapozva meghozni döntését.

Rendkívül hasznos lehet még a jogászok számára, ha tisztában vannak a „tárgyaló-termek pszichológiájával”, bár idővel ehhez hozzá lehet szokni, de még jobb, ha az ember előre tudja, hogy mire számítsen. Igen erőteljes lélektani folyamatok zajlanak ugyanis a bíróságok termeiben. Sokan először meglepődnek azon, milyen erősen érvényesülnek az érzelmek a bíróságon, néha sokkal nagyobb szerepük van, mint a tényeknek. A felek egymás közti feszültségét a tárgyalóterem berendezése csak tovább fokozza, hiszen egymással szemben foglalnak helyet, nem úgy, mint az angolszász rendszerekben, ahol az ellenfelek egymás mellett, a bíróval szemben ülnek. A bíróság hatalmi túlsúlyát hivatott szimbolizálni, ezáltal még tovább fokozza a felek frusztrációját, hogy a bíró magasabban helyezkedik el, mint a felek és az eljárás többi szereplője (FEKETE–GRÁD 2012). A tárgyalóteremben nemcsak az érzelmekkel és a nagyfokú feszültséggel kell megküzdeni, hanem előítéletekkel és sztereotípiákkal is, amelyek széles körben való elterjesztéséért a média is felelős. A legtipikusabb előítéleteinkkel már tanulmányaink során érdemes leszámolni: a tanúk hazudnak, az ügyvédek agresszívok, lekezelő stílusúak, a bírók pedig nagyképűek és döntésképtelenek. Az élet minden területén hátrányba kerül az, aki hagyja, hogy negatív érzelmei befolyásolják döntéshozatala során.

Miben tud tehát segíteni a pszichológia a jogban? A következőkben biztosan:

- helyes kérdésfeltevés a tárgyaláson;
- meggyőző ügyvédi kommunikáció;
- a bíró lehetséges személyiségtorzulásainak felismerése;
- a stressz hatásainak kiküszöbölése a bírói munka során;
- az érzelmi befolyásolás kirekesztése a döntéshozatal során;
- felkészülés a lelki megpróbáltatásokra, amelyekkel egy tárgyaláson szembesülhetünk.

12.1.2. A jog pszichológiája

A jog pszichológiája (*psychology of law*) már kissé filozófiai jellegű kérdéseket boncolgat. Többek között arra keresi a választ, hogy szükség van-e a jogra a társadalomban. Vizsgálja az emberek jogtudatát, azt, hogy mennyire ismerik a saját jogait, illetve azt is kutatja, hogy az állampolgárok miként vélekednek a törvényekről. Érdekes kutatási témája továbbá a jogkövetéssel kapcsolatos pszichológiai motívumok vizsgálata, hogy mi inspirálja az embereket a jogszabályoknak megfelelő konform viselkedésre, esetleg mely tényezők, körülmények hatnak ez ellen (PÓSCH 2015). A jogszabályok megalkotása során fontos lehet a jogalkotó számára, hogy valamiféleképpen képes legyen előre jelezni azt, hogy a jogalkotók mennyire fognak azonosulni a jogszabállyal, elsősorban az abban foglalt értékekkel. Nem mindegy ugyanis, hogy a jogkövetés mögött milyen motívumok állnak. Ez lehet a szankciótól való félelem, racionális megfontolás, tradícióknak megfelelő viselkedés, teljes azonosulás, elfogadás vagy a jogalkotó, illetve a jogszabály társadalmi tekintélye. Sajó András arra a megállapításra jutott, hogy a jogismeret, a jogtudat és a jogkövetés összetett szociálpszichológiai mechanizmuson keresztül vezet a külső magatartásban lemérhető eredményhez (SAJÓ 1986). Külön vizsgálatokat végeztek a fiatalok jogi érzékenységevel, jogtudatosságával összefüggésben (VÁRINÉ SZILÁGYI 2010).

A következő kérdésekkel foglalkozik a jog pszichológiája:

- Mi szükség van a jogra?
- Ismerjük-e saját jogainkat?
- Mi a véleményünk a törvényekről?
- Miért tartjuk be a jogszabályi előírásokat, és miért nem?
- Mit tartunk igazságosnak?
- Mi a különbség az igazságos és a jogos között?
- Mit gondolunk a jogállamiságról?
- Mit gondolunk a demokratikus értékekről?
- Mit gondolunk az alkotmányos értékekről?
- Miként jelenik meg a hétköznapi helyzetekben a laikus jogi felfogás?
- Mit gondolunk a diszkriminációról?
- Mit gondolunk a munkahelyi zaklatásról?
- Miként vélekedünk a hazai igazságszolgáltatásról?
- Mit gondolunk a halálbüntetésről?
- Mennyire hiszünk abban, hogy a világ igazságos, azaz mindenki azt kapja, amit megérdemel?
- Mennyire bízunk az igazságszolgáltatásban?

Mint láhattuk, a pszichológia és a jog számtalan területen igen szorosan kapcsolódik egymáshoz, együttműködésük az élet sok területén gyümölcsöző kapcsolatnak ígérkezik. A következő részben egy rövid kitekintést teszünk a pszichológia és egyes jogterületek egymáshoz való viszonyulása terén, megvizsgáljuk, hogy a különböző jogágak területén tevékenykedők miként tudják kamatoztatni a pszichológiai ismereteket.

12.2. Pszichológia és alkotmányjog

Bár elsőre úgy tűnhet, az alkotmányjog az a terület, amelynek egész biztosan semmi köze sem lehet a lélektanhoz, érdemes az egyes kérdésekbe mélyebben betekinteni. Vegyük például a halálbüntetés problematikáját. A legsúlyosabb büntetéssel nem csak a bűnügyi tudományok foglalkoznak, megengedhetősége vagy meg nem engedhetősége alkotmányjogi kérdés is. A kérdéssel az alkotmánybírák is gyakran találkoznak, hiszen egy-egy nagyobb társadalmi felháborodást kiváltó bűncselekmény elkövetése után az emberek gyakran a halálbüntetés visszaállítását követelik. A visszaállításra nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeinkből kifolyólag nincsen lehetőség, az ez iránti vágy időről időre való fellobbanása azonban egyértelműen lélektani kérdés, ennek megfelelően kellene tehát foglalkozni vele. Az ellene, illetve mellette szóló érvek és ellenérvek valójában mind az érzelmekre hatnak, az észérveknek ehhez hasonló helyzetekben csekélyebb szerepe van.

A büntetések visszatartó ereje a pszichológiai és szociológiai vizsgálatok, valamint a statisztikai adatok tanúsága szerint nem a büntetés súlyosságától függ. Sokkal inkább van visszatartó ereje annak, hogy az adott bűncselekménynek milyenek a felderítési mutatói, azaz mekkora valószínűséggel kerítik kézre az elkövetőt. A jogszabályoknak – elsősorban a tiltásoknak – való engedelmesség attól is függ, hogy az adott szabályt az egyes személyek mennyire tartják elfogadhatónak, azzal mennyire tudnak azonosulni. Ezt a kérdést szociál-

pszichológusok is vizsgálták, és azt találták, hogy a behódolás csak addig eredményez jogkövető magatartást, ameddig a büntetés kézzel fogható közelségben van. Megbízhatóan tartós viselkedést csak az azonosulás vagy az internalizáció eredményezhet, amikor az illető a szabályt valóban be is akarja tartani.

Érdemes továbbá megemlíteni az *abortusz szabályozásának kérdését*, amely ugyan elsősorban egészségügyi szabályok által rendezett területre tartozik, de alkotmányjogi vonatkozásokat is felvet. Gondoljunk csak arra az örök kérdésre, hogy a két igen erős jog, azaz a magzat élethez való joga és az anya önrendelkezési joga közül melyik érdemel fokozottabb védelmet? Érdemes a dilemmát kiegészíteni az apa jogaival is, hiszen jelenleg neki semmiféle beleszólása nincsen abba, hogy a gyermeke anyja megtartja vagy elveteti-e a magzatot. Az ő jogaival mi a helyzet? Mi van akkor, ha nagyon szeretne apa lenni, és akkor, ha egyáltalán nem? Egyértelmű, hogy a patthelyzet – amikor a három szereplő érdekei egymással ellentétesek – feloldása majdhogynem lehetetlen, de érdemes arra is tekintettel lenni, hogy a kérdésnek nemcsak jogi vagy erkölcsi vonatkozásai vannak, hanem komoly lélektani kérdéseket is felvet, amelyeknek eddig nem túl sok figyelmet szenteltünk.

Az abortusz által jelentetthez hasonlóan „kényes” kérdést okoz az *eutanázia*, amely szintén nehezen megközelíthető pusztán jogász logikával, hiszen erőteljes érzelmeket vált ki az emberekből, amelyeket szintén nem lenne szabad figyelmen kívül hagyni a kérdés szabályozása során.

12.3. Pszichológia és büntetőjog

A pszichológia és a büntetőjog kapcsolata a legszorosabb, ez abból is egyértelmű, hogy a két tudomány határterületén számtalan már jól ismert tudomány jött létre, úgy mint törvénytudomány, pszichológia, kriminálpszichológia, kriminológia, kriminalisztika, viktimológia és börtönpszichológia.

Az Amerikai Egyesült Államokban a törvénytudományi pszichológia (*forensic psychology*) területén dolgoznak azok a (leginkább klinikai szak-) pszichológusok, akik az igazságszolgáltatásban helyezkedtek el, és elsősorban a büntetőeljárásokban nyújtanak a hatóságoknak segítséget. Ők azok, akiknek van lehetőségük kapcsolatba kerülni a kliensekkel, de fontos elhatárolás az egészségügyi keretek között dolgozó klinikusokhoz képest, hogy az ő feladatuk nem a páciens jó útra térítése vagy meggyógyítása, hanem a döntéshozók munkájának megkönnyítése (PÓSCH 2015). A törvénytudományi pszichológusok az eljárás alanyává lett személy (terhelt) szocializációjával, karakterjellemzőivel és magatartásával foglalkoznak, különösen bűnözői viselkedésének okaival, az agresszióval, a beszámíthatósággal és a patológiás tünetekkel (BARTOL–BARTOL 2011).

Magyarországon az igazságügyi pszichológus szakértők végeznek ehhez hasonló tevékenységet. Az ő feladatuk – többek között – hogy büntetőügyekben a pszichiáterrel együttműködve véleményt mondjanak a sértett akaratnyilvánítási képességéről, illetve a terhelt beszámíthatóságáról, arról, hogy az illető a bűncselekmény elkövetésekor, illetve jelenleg rendelkezik-e kellő kognitív kompetenciával ahhoz, hogy tettéért felelőssé tehető legyen. Véleményük perdöntő lehet olyan kiskorú sérelmére elkövetett (elsősorban szexuális) bűncselekmények esetében is, ahol egyéb bizonyítékok hiányában mindössze a terhelt és a sértett szava áll egymással szemben.

Szemtanúk emlékezete

Mennyire megbízhatók vajon a szemtanúk vallomásai? Loftus és Palmer kutatásukban (LOFTUS–PALMER 1974) egy olyan videót mutattak meg a kísérleti személyeknek, amelyen két autó összeütközése látható. Miután megnézték, válaszolniuk kellett egy kérdésre, azonban nem mindenki pontosan ugyanazt a kérdést kapta. Öt különböző kérdés volt:

„Mekkora lehetett a két autó sebessége, amikor...

...szétzúzták egymást?

...összeütköztek?

...egymásnak mentek?

...koccantak?

...érintkeztek?”

Noha mindössze egyetlen kifejezés volt a különbség, az eredmények mégis jelentősen eltértek. Azon válaszadók, akik a „szétzúzták egymást” kifejezéssel ellátott kérdést kapták, átlagosan 40,8 mérföld per órá (~ 65,8 km/h) sebességre emlékeztek, míg akik az „érintkeztek” végű kérdést kapták, azok átlagosan 31,8 mérföld per órá (~ 51,2 km/h) választ adtak. Egy héttel a kísérlet után feltettek még egy kérdést a kísérleti személyeknek: láttak-e a videón törött szélvédőüveget? Ugyan a videón nem volt látható ilyen, mégis azon személyek, akik a legerősebb kifejezéssel ellátott kérdést kapták, majdnem kétszer többen emlékeztek törött üvegre, mint azok, akiknek a gyengébb hatású kérdést tették fel. A kísérleti személyeknek tehát nemcsak a visszaemlékezési pontossága torzult az által a benyomás által, amelyet kérdés végén lévő kifejezés hordozott magában, hanem konkrét téves emlék is képződött náluk. A kísérlet eredményeinek fontos implikációi vannak a szemtanúk meghallgatásával kapcsolatosan, mivel a kérdezési technika nagyban befolyásolhatja a történetek pontos rekonstrukcióját.

A kriminálpszichológia a kriminológia egyik ága, amely a bűnelkövető, a bűncselekmény és a bűnözés elleni harc pszichológiai problémáival foglalkozik (POPPER 1970). Alapvető célja a bűnelkövetők pszichológiai motívumainak feltárása, a bűnesetek megértése segítségével a bűncselekmények megelőzése. Szakágai közé tartozik a kriminológiai pszichológia, a kriminalisztikai pszichológia és a börtönpszichológia. Speciális területét jelentik a „profilozók”, akik az elkövetők pszichológiai profiljának feltárását végzik, azaz a rendelkezésre álló adatokból megpróbálnak következtetni az ismeretlen tettes lehetséges személyiségjellemzőire, így szűkítve a gyanúsítottak körét. Szakértelmüknek kiemelkedő jelentősége van a szexuális bűnelkövetők kézre kerítésénél, illetve a szexuális indíttatású bűncselekmények mozgatórugóinak megértéséhez is komoly szakmai segítséget nyújthatnak (PÓSCH 2015). Szerepet játszhatnak továbbá a sorozatgyilkosok megtalálásában is, hiszen az ő esetükben az emberölés motívuma minden esetben pszichológiai, az ölésnek szimbolikus jelentősége van.

A *kriminológiai pszichológia* a bűnözés mint társadalmi jelenség szociálpszichológiai hátterével, a bűnözővé válás pszichés okaival és a megelőzés lehetséges módjainak megtalálásával foglalkozik. A vizsgálatok irányulhatnak egészen szűk területekre is. Speciális területe a viktimológia, amely az áldozattá válás pszichológiai hátterét hivatott vizsgálni, továbbá lelki segítséget nyújt a sértetteknek a történetek feldolgozásához és ahhoz, hogy a jövőben ne kerülhessenek hasonló helyzetbe.

A *kriminalisztikai pszichológia* kutatási területe a nyomozás és a bírósági eljárás.

A *börtönpszichológia* a szabadságvesztés pszichés vonatkozásaival, valamint a rehabilitáció és reszocializáció lélektani kérdéseivel foglalkozik (MÜNNICH 2006). Elsősorban a következő területeken végez kutatásokat: börtönagresszió és rangsorképződés, a bezártság negatív lélektani hatásai, a viselkedésszabályozás, az átnevelés, az utógondozás és a reszocializáció, az intelligencia kriminalitással való kapcsolata, a személyiség és a visszaesés kapcsolata. Mindemellett vizsgálja azt is, hogy a börtönpopulációban vajon miért olyan magas egyes mentális betegségek előfordulási valószínűsége (például ADHD, antiszociális személyiségzavar). Súlyosabb mentális betegség előfordulása esetén az elkövetők az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetbe (IMEI) kerülnek, ahol börtönhöz hasonló szigorú körülmények között gyógyulhatnak, feltéve, hogy van esély a gyógyulásra. Amennyiben az állapotukban javulás nem várható, az IMEI falai között maradnak hosszú időre, így lehet, hogy soha nem kerülnek vissza a társadalomba.

A börtönben – a totális kontroll és a szabad akarat hiánya miatt – az ember személyisége lelki támogatás nélkül csak károsodik. A *treatment* elméletének alaptétele szerint a kriminális viselkedés oka az alapszemélyiségben rejlik, így arra nem büntetéssel, hanem kezeléssel lehet hatni (HUSZÁR 1997). Ezért van kiemelkedő szerepük a gyakorlatban tevékenykedő börtönpszichológusoknak, mert ők képesek azt a fajta segítséget megadni, amelyre ebben a helyzetben egy elítéltnak szüksége van. Különösen igaz ez a fiatalkorú elítéltekre. Mindannyiunk érdeke, hogy a szabadságvesztés büntetés letöltése után a személy vissza tudjon illeszkedni a társadalomba, és annak hasznos tagjává váljon.

Nem képez külön tudományterületet, de a büntetőjoghoz való szoros kapcsolódása miatt érdemes megemlíteni a rendőrségen dolgozó pszichológusok szerepét, hiszen ők rendkívül sokféle tevékenységet végeznek. Foglalkoznak például a kiválasztással, illetve a dolgozók rendszeres pszichológiai szűrésével is. A klinikai szakpszichológusok a sértetteknek, illetve az áldozatok hozzátartozóinak nyújtanak lelki segítséget, továbbá a speciális helyzetben lévő személyek (például kiskorú sértettek vagy gyermekkorú tanúk) meghallgatásánál vannak jelen, esetleg ők végzik a kikérdezést, végül pedig vannak túsztárgyalók, akik a krízishelyzetekben tudnak a rendőrség támaszául szolgálni, szakértelmükkel segítséget nyújtani. Foglalkoznak továbbá olyan kérdésekkel is, mint például hogy miként lehet a lakosság és a rendőrség viszonyát javítani, a köztük lévő együttműködést erősíteni.

A büntetőjog és a pszichológia találkozásának speciális területe a családon belüli erőszak problematikája. Azt, hogy valaki miért bántalmazza vagy terrorizálja a családját, illetve hogy az áldozatok miért tűrik ezt el hosszú éveken keresztül, nagyon nehéz megérteni a jelenség pszichológiai hátterének ismerete nélkül. Nem elegendő a kérdést pusztán a jog eszközeivel megközelíteni, mert az csak a büntetésben gondolkodik. A megtorlásnál sokkal fontosabb lenne a megelőzés, a már bekövetkezett károk minimalizálása, és nem utolsósorban az elkövető számára is segítséget nyújtani azért, hogy lehetősége legyen megváltozni, új mintákat, megoldásmódokat tanulni, hogy a rossz mintázatot ne örökítse tovább. Ha ugyanis a gyermek azt látja otthon, hogy a konfliktusok kezelésének egyetlen lehetséges módja az erőszak, akkor ő is ezt a megoldást fogja választani minden kapcsolatában. Ezért van kiemelkedő jelentősége a családon belüli erőszakot elkövetők „átnevelésének” és az áldozatok lelki támogatásának, hogy az ő unokáik már egy egészen más, boldog családban nőhessenek fel. Ennek hiányában a családtagok soha nem fognak tudni kitörni az erőszak és bántalmazás ördögi köréből (VISONTAI-SZABÓ 2014).

12.4. Pszichológia és családjog

Mint láthattuk a pszichológia és a büntetőjog kapcsolata, gyümölcsöző együttműködése hazánkban is evidencia, teljesen természetesnek vesszük, hogy a büntetőeljárás minden szakaszában komoly szerepük van a pszichológus szakértőknek. A családjog és a lélektan viszonya azonban még ma sem ennyire magától értetődő, pedig véleményem szerint a kapcsolat egyértelmű. Hol van a legtöbb érzelem, ha nem a családban? A család létrejötte, működése és felbomlása is erős érzelmi töltettel bír. A család létrejötte, azaz a házasságkötés, illetve a gyermek születése, valamint a házasság felbontása és az ehhez kapcsolódó kérdések: szülői felügyelet rendezése, kapcsolattartás szabályozása, ezek mind a Polgári törvénykönyv és egyéb jogszabályok által hol szigorúbban, hol kevésbé szigorúan, de szabályozva vannak. Mégis, ha belegondolunk, ezek azok a kérdések, amelyeket lehetetlen pusztán a jog eszközeivel kordában tartani, a pozitív vagy negatív érzelmek képesek még a józan ész is felülírni.

A házasságok felbontása és az élettársi kapcsolatok megszüntetése során az érintettek csak ritkán képesek felretenni az érzéseiket, és tárgyilagosan, hidegvérrel lezárni a függőben lévő kérdéseket. Ennek többek között az az oka, hogy a kötődés sokkal lassabban múlik el, mint a szerelem. Ha egyszer valakivel kialakult egy erős érzelmi kötelék, az hosszú időn keresztül megmarad még akkor is, ha ahhoz már csak rossz érzések kapcsolódnak. A másik oka az egymás iránti gyűlölködésnek, hogy egy kapcsolat megromlása során nem az érzelmek intenzitása, hanem annak iránya változik meg, azaz a nagy, lángoló szerelmekből lesz később a legnagyobb ellenségeskedés. Ebből következik, hogy csak azok a párok képesek békésen, hatalmi harcoktól mentesen elválni, akiknek már valóban kihűlték egymás iránti érzése, és a kötődés is megszűnt, ez azonban igen ritkán fordul elő. Még tovább bonyolítja a helyzetet, ha a feleknek közös gyermeke is van. Általában a gyermek az, aki a leginkább sérül szülei marakodása közben. Már a válást megelőző csatározások során lojalitáskonfliktusba kerülhet, hiszen a legtöbb gyermek egyformán ragaszkodik mindkét szülőjéhez, így nem tudhatja, hogy melyiknek adjon igazat, melyik mellé álljon a „csatában”. A legrosszabb, amit ilyen esetben tehet a szülő, ha állásfoglalásra kényszeríti a gyermeket, és bevonja őt is a konfliktusba. A házasság felbontására és a szülői felügyelet rendezésére irányuló per sem kedvez a gyermeknek, leginkább az a megterhelő benne, hogy nagyon sokáig tart (minimum fél év, de akár öt évig is elhúzódhat), és ez idő alatt a gyermek teljes bizonytalanságban él. A perrel összefüggésben érdemes szólni a gyermek eljárásbeli szerepéről is, hiszen a jogászok, a gyermekvédők és a pszichológusok között régóta vita tárgya, hogy a kiskorút mennyire kell, egyáltalán be kell-e vonni az őt érintő eljárásokba. A gyermek jogairól szóló ENSZ-egyezmény (1989. november 20-án New Yorkban fogadták el) szerint egyértelműen be kell őt vonni, és lehetőséget kell számára biztosítani, hogy véleményét szabadon kifejezhesse, és azt a per során – ítéldéességéhez mérten – kellő súllyal figyelembe is vegyék. Hazánkban 2012-ben tették le a gyermekbarát igazságszolgáltatás alapjait. A gyermekközpontú eljárások biztosításához azonban nem elegendő a gyermekbarát meghallgatósobák kialakítása, ahhoz a bírák és az eljárásban részt vevő egyéb személyek pszichológiai felkészítése is elengedhetetlen, többek között annak érdekében, hogy képesek legyenek a gyermekkel az értelmi képességeinek és aktuális lelki állapotának megfelelően, hatékonyan kommunikálni.

A bontóper befejezését követően átmenetileg lecsillapodnak az érzelmek, azonban hamarosan újabb konfliktusok alakulnak ki a kapcsolattartás zavarai, esetleg a tartásdíj (nem) fizetése miatt. A gyermek ebben az időszakban további lelki sérüléseket szenvedhet el,

valamelyik szülőjével teljesen szembefordulhat, súlyos esetben mindkettőtől elidegenedik, és alig várja, hogy elhagyhassa a családi fészket. Ebben a helyzetben fokozott szerepük van például az iskolapszichológusoknak és a családsegítő munkatársainak, hogy segítséget nyújtsanak a családnak és elsősorban a gyermeknek az érzelmi terhekkel való megküzdés során, illetve támogassák a szülőket abban, hogy egymás iránti indulataik levezetésére más csatornát keressenek, és lehetőleg ne a gyermekén keresztül éljék ki negatív érzelmeiket.

A szülői elidegenítési szindróma

A szülői elidegenítési szindrómának (*parental alienation syndrome*, PAS) nevezett tünetegyüttes megítélése régóta vitatott, a pszichológusok sem Magyarországon, sem külföldön nem tudnak egységes álláspontra helyezkedni létezésével, illetve megjelenésével kapcsolatban. Tünetei mindenestre elég jellemzőnek tűnnek, és akik gyakran találkoznak külön élő szülőkkel, meglepően sokszor tapasztalják ezt. A lényege, hogy a gyermekkel együtt élő szülő igyekszik mindent elkövetni annak érdekében, hogy a közös gyermekük elutasítsa a külön élő szülőt. Ezt legtöbbször hamis történetek mesélésével, a gyermek megtévesztésével, a másik szülő és annak családja állandó befekettítésével éri el. Tipikus tünete – és éppen ezért olyan nehéz a felismerése –, hogy a gyermek azt állítja, saját döntése, hogy nem kíván a másik szülőjével kapcsolatot tartani.

Összefoglalás

A jog és a lélektan – mint láhattuk – számtalan ponton, ezernyi szállal kötődik egymáshoz. A büntetőjog már régóta profitál a pszichológia megállapításaiból, azonban az új – még csak formálódó – területekkel is érdemes kicsit mélyebben foglalkozni. Leginkább a családjog területén lenne hasznos, hiszen az emberi kapcsolatok, az érzelmek, a szeretet és a gyűlölet, bármennyire is szeretnénk, nem tarthatók kordában pusztán a jog eszközeivel (FEKETE 2013). A 21. században, amikor egyre kevesebb házasságot kötnek, miközben egyre többet bontanak fel, mindenképpen érdemes elgondolkodni azon, vajon mit adhat a jogtudománynak és általában a társadalomnak a pszichológia.

A jog és a pszichológia számtalan ponton kapcsolódik egymáshoz, hiszen alapvetően mindkét tudomány az emberi viselkedéssel foglalkozik.

A jogi pszichológia megjelenése 1908-ra tehető, Hugo Münsterberg *A tanúk padján* című esszégyűjteményének megjelenéséhez köthető. Állítása szerint a pszichológia az élet minden területén alkalmazható.

A pszichológia a jogban azt a kérdést vizsgálja, hogy a jogászok munkájuk során miként tudják a pszichológia eszközeit használni.

A jogpszichológia azon szakemberek területe, akik jogi és pszichológiai végzettséggel is rendelkeznek.

A jog pszichológiája a jog társadalomban betöltött szerepét vizsgálja.

A pszichológia és az alkotmányjog többek között a következő kérdések vizsgálata során kapcsolódik össze: eutanázia, abortusz, halálbüntetés.

A pszichológia és a büntetőjog kapcsolata már erősebb gyökerekkel rendelkezik, és számtalan új tudomány alakult ki a két tudomány határterületén: törvénytörési pszichológia, kriminológia, kriminalisztika, viktimológia, börtönpszichológia.

A pszichológia és a családjog kapcsolata a családok mindennapi életét szorosan érinti. Különös jelentőségű napjainkban, köszönhetően a családok egyre gyakoribb felbomlásának és az új családformák megjelenésének.

Irodalomjegyzék

- ARONSON, E. (2002): *A társas lény*. Budapest, KJK.
- BADÓ A. (2001): *Pszichológiai vizsgálatok az esküdtszék kapcsán. A jogösszehasonlítás eredményei és a kodifikáció*. Szeged, Bába és Társa.
- BARTOL, C. L. – BARTOL, A. M. (2011): *Psychology and Law – Research and Practice*. Thousand Oaks (US-CA), SAGE.
- BOROS J. (2004): Pszichológia a jogban. In KORINEK L. szerk.: *Emlékkönyv Irk Albert egyetemi tanár születésének 120. évfordulójára*. Pécs, PTE. 3–13.
- FEKETE B. (2013): Érzelmek és jogtudomány: egy lehetséges értelmezés. *Iustum Aequum Salutare*, 9. évf. 3. sz. 89–104.
- FEKETE M. – GRÁD A. (2012): *Pszichológia és pszichopatológia jogászoknak*. Budapest, HVG.
- HUSZÁR L. (1997): Medikális modell. A treatment/nevelés történeti áttekintése. *Börtönügyi Szemle*, 16. évf. 3. sz. 63–70.
- LOFTUS, E. F. – PALMER, J. C. (1974): Reconstruction of Automobile Destruction: An Example of the Interaction between Language and Memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, Vol. 13, No. 5. 585–589. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0022-5371\(74\)80011-3](https://doi.org/10.1016/S0022-5371(74)80011-3)
- MONAHAN, J. – LOFTUS, E. F. (1982): The Psychology of law. *Annual Review of Psychology*, Vol. 33. 441–475. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.33.020182.002301>
- MUELLER, P. A. – NADLER, J. (2017): Social Psychology and the Law. In PARISI, F. ed.: *The Oxford Handbook of Law and Economics*. Vol. 1. *Methodology and Concepts*. Oxford, Oxford University Press. 124–160. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199684267.013.008>
- MÜNNICH I. (2006): Kriminálpeszichológia. In BAGDY E. – KLEIN S. szerk.: *Alkalmazott pszichológia*. Budapest, Edge 2000. 310–328.
- PATAKI F. (2011): Jog és pszichológia. *Magyar Tudomány*, 172. évf. 5. sz. 541–547.
- POPPER P. (1970): *A kriminális személyiségzavar kialakulása*. Budapest, Akadémiai.
- PÓSCH K. (2015): A jog és a pszichológia viszonyának nemzetközi szakirodalma. In HUNYADI Gy. – BERKICS M. szerk.: *A jog szociálpeszichológiája, a hiányzó láncszem*. Budapest, ELTE Eötvös. 28–36.
- SAJÓ A. (1986): *Látzat és valóság a jogban*. Budapest, KJK.
- SZENTES B. (2011): A bírói döntéshozatali folyamat pszichológiai kitekintéssel. *De Iurisprudentia et Iure Publico*, 5. évf. 4. sz. 1–50.
- VÁRINÉ SZILÁGYI I. (2010): *Jogtudatról alulnézetben. Tizenévesek jogtudata és jogi érzékenysége*. Budapest, L'Harmattan.
- VISONTAI-SZABÓ K. (2014): A családon belüli erőszak jogi és pszichológiai kérdései. *Forum Acta Juridica et Politica*, 4. évf. 1. sz. 237–290.
- VISONTAI-SZABÓ K. (2017): A jog és a pszichológia összekapcsolódása: úton egy új tudományág kialakulása felé. In HOMOKI-NAGY M. szerk.: *Acta Juridica et Politica. Ünnepi kötet Dr. Zakar András egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, SZTE. 291–302.